

*Dr. Bogdana Borota, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta,
bogdana.borota@pef.upr.si*

Opazovanje in spremljanje glasbenega razvoja – priložnost, da prisluhnemo otroku kot kompetentnemu glasbeniku

Pregledni znanstveni članek

UDK 159.922.72:78:373.2

POVZETEK

Pomembna vloga odraslega v vrtcu je načrtovanje in spremljanje razvoja in učenja otrok. Prav povezava med tema dvema vlogama odraslega prispeva k dvigu ravni kakovosti vzgojno-izobraževalnega dela. Praksa spremljanja glasbenega razvoja in učenja še ni sistematično raziskana, zato so v prispevku na teoretični ravni obravnavani in kasneje na primerih pojasnjeni ključni elementi spremljanja zgodnjega glasbenega razvoja otrok. Aplikativnost teorije se kaže tudi v oblikovanih postavkah opazovalnih list, ki bi jih veljalo v praksi preizkušati in razvijati. Nadalje sta nakazani tudi (1) razlika v raznovrstnosti dokumentacijskega gradiva pri opazovanju in spremljanju ter (2) povezava med spremljanjem in nadaljnjim načrtovanjem kurikula na področju glasbe. Namen raziskave, predstavljene v prispevku, pa je ugotoviti stanje na področju opazovanja in spremljanja glasbenega razvoja s posebnim poudarkom na ugotavljanju pogostosti in tehnikah beleženja opazovanj. Rezultati, pridobljeni na vzorcu 810 strokovnih delavcev iz slovenskih vrtcev, kažejo, da se vzgojitelji ocenjujejo kot pomemben dejavnik pri spodbujanju glasbenega razvoja otrok in da v tej vlogi dokumentirajo glasbeni razvoj otrok v vrtcu. Vendar je spremljanje premalo sistematično in pogosto, da bi lahko sklepali na njegovo učinkovitost v povezavi z načrtovanjem procesno-razvojnega modela glasbenega učenja in poučevanja.

Ključne besede: zgodnji glasbeni razvoj, spremljanje glasbenega razvoja in učenja, tehnika opazovanja, dokumentacijsko gradivo, opazovalna lista, anekdotski zapis

Observation and Assessment of Child's Musical Development – A Chance to Listen to a Child as a Competent Musician

ABSTRACT

In the preschool period, adults have an important role of planning and assessing children's development and learning. It is the very connection between the two adult activities that increases the quality of educational work. The practice of assessing children's musical development and learning has not been the subject of systematic research yet; therefore, the paper theoretically discusses and explains the key elements of assessment with the help of examples on early musical development in preschool children. The applicability of theory is reflected in the observation checklist items, which should be tested and developed in practice. Furthermore, the paper indicates (1) the difference in the variety of documentation material on observation and assessment and (2) the connection between assessment and further curriculum planning in the field of music. The aim of the research presented henceforth is to identify the situation in the field of observation and assessment of musical development with special emphasis on determining the frequency of observations and the techniques used to record them. The results of the research, conducted among 810 experts from Slovenian preschools, reveal that preschool teachers consider themselves important factors in stimulating children's musical development and as such, keep records of musical development of preschool children. However, they do not record it systematically or often enough, so that we could determine the efficiency of assessment in relation to planning the process-development model of learning and teaching music.

Key words: early musical development, monitoring of musical development and learning, observation technique, documents, observation checklist, anecdotal records

Uvod

Poslušati otroka skozi načela pedagogike poslušanja pomeni priznavati otroka kot kompetentnega posameznika, kot individuum, ki izraža lastna vedenja in interese v okolju, ki mu to omogoča. Da bi odrasli bili dobri poslušalci, potrebujemo znanje, izkušnje in priložnosti, da pri otroku opazimo namige in pokazatelje njihovih zmožnosti. Ob tem se poraja vprašanje, kako prisluhniti otroku in kako spremljati njegov glasbeni razvoj in učenje. Spremljanje zgodnjega glasbenega razvoja v našem šolskem prostoru še ni sistematično raziskano. Potreba po tovrstnem razi-

skovanju je velika in aktualna, še posebej ob ugotovitvi, da tuje prakse niso neposredno prenosljive v prostore različnih kultur ali šolskih kurikulumov.

Del glasbenopedagoškega raziskovanja bi bilo potrebno usmeriti na to, kako se otrok glasbe in glasbenega jezika uči ter kako glasbo ustvarja in se skozi njo izraža. Pri tem gre za širjenje razumevanja učenja in ustvarjalnosti otroka kot individua in kot člana v skupini. In kako to povezati s spremljanjem? Pri spremljanju se vzpostavlja neke vrste partnerstvo z otrokom, ki vzgojitelju omogoča izgrajevanje močne podobe o otroku. Otrok vzgojitelju razkriva svoje načine učenja, dosežke ustvarjanja, izvajanja in poslušanja glasbe ter zapletene procese doživljanja glasbe. Vzgojitelj otroka opazi, védenja in dosežke dokumentira. Z večkratnim vpogledom v zbrano dokumentacijo in interpretacijo opaženega si širi in pogloblja razumevanje otrokovega glasbenega učenja in ustvarjanja. Nova spoznanja uporabi pri nadaljnjem načrtovanju.

V prispevku bomo tako obravnavali aktualno temo spremljanja otrok v vrtcu na glasbenem področju. Še posebej nas bodo zanimali pogostost in sistematičnost ter načini in tehnike opazovanja in spremljanja glasbenih aktivnosti otrok. V ta namen je bila izvedena raziskava, v kateri je sodelovalo 810 strokovnih delavcev iz slovenskih vrtcev.

Spremljanje otrokovega razvoja in učenja

Spremljanje (angl. *assessment*¹) je sestavni del učenja in poučevanja (Swanwick, 1988). Celo več, spremljanje in dokumentiranje otrokovega učenja in razvoja sta umeščena med procesne standarde kakovosti vzgojno-izobraževalnega dela. Da bi dosegali te standarde, strokovnjaki izpostavljajo:

- opazovanje in vrednotenje sta sestavni del načrtovanja vzgojno-izobraževalnega dela,
- opazovanje in dokumentiranje morata biti stalna, sprotna in sistematična,
- spremljanje naj bi potekalo v različnih učnih okoljih (Marentič Požarnik, 2000; Vonta, 2005; Rutar, 2009).

V ta namen so v nekaterih kurikulumih globalni cilji in standardi oblikovani tako, da iz njih istočasno izpeljujemo načrtovanje vzgojno-izobraževalnega dela in spremljanje otrokovega razvoja. Nazoren primer takega kurikula, ki je nastajal približno v istem obdobju kot naš kurikulum za vrtce, je *Connecticut Preschool Curriculum*

¹ Angleški izraz *assessment* slovenimo različno. Pri obravnavi procesov zgodnjega učenja in poučevanja (vrtec) izraz slovenimo kot »spremljanje (otrokovega razvoja)« oziroma »opazovanje in spremljanje«, če želimo poudariti osrednji način pridobivanja podatkov. Pri obravnavi pedagoških procesov v šoli pa izraz slovenimo kot »ocenjevanje« oziroma »vrednotenje«.

Framework (2006), katerega sestavni del je tudi *Connecticut Preschool Assessment Framework* (2008). Ta dodatek h kurikulu vsebuje preverjene modele metod in tehnik spremljanja, ki so vzgojitelju v pomoč pri: (1) opazovanju in spremljanju otrokovega napredka v povezavi s cilji kurikula; (2) nadaljnjem razvijanju kurikula ter spodbujanju posameznikovega razvoja in učenja v sodelovanju s strokovnimi delavci in starši; (3) sodelovanju s starši in izmenjavi informacij med strokovnimi delavci vrtca in starši; (4) izmenjavi informacij pri vzpostavljanju kontinuitete v smislu prehajanja otrok iz skupine v skupino ter iz vrtca v šolo (*Connecticut Preschool Assessment Framework*, 2008).

Sodoben način razumevanja pomena opazovanja in spremljanja otroka je v kurikulu prepoznan v izrecnem navajanju, za katere namene se ta model spremljanja naj ne bi uporabljal: (1) za medsebojno primerjanje otrok; (2) za določanje in umeščanje otrok v razvojne stopnje; (3) za primerjavo rezultatov med oddelki ali različnimi programi predšolske vzgoje; (4) za vrednotenje učiteljevega dela (prav tam). Omenjene ugotovitve so lahko izhodišče za razmislek, kako, kdaj, kaj in zakaj opazovati, beležiti in interpretirati. Kako vzpostaviti procese spremljanja, da le-ti postanejo vezni člen partnerskega povezovanja med starši, otroki in vrtcem.

Opazovanje, beleženje in interpretiranje dokumentacijskega gradiva

Proces spremljanja je Fautley (2010) razdelil na tri med seboj povezane člene: (1) opazovanje, (2) dokumentiranje in arhiviranje ter (3) poročanje. V praksi se kaže izziv, kako te člene smiselno povezati, z namenom dviga ravni kakovosti vzgojno-izobraževalnega dela.

Opazovanje je aktivnost tako vzgojitelja kot otroka. Različni so nameni, skupna pa je predpostavka, da želimo z opazovanjem nekaj bolje razumeti. V preteklosti smo opazovanje najpogosteje povezovali z raziskovanjem v razvojni psihologiji. Opazovanje je bilo usmerjeno v opisovanje in pojasnjevanje vedenja posameznika v vsakdanji situaciji, skupaj z okoliščinami ter z upoštevanjem socialnih značilnosti (socialna skupina, starostna struktura) in dejavnikov okolja (Fekonja Peklaj, 2011). Namen opazovanja kot sestavni del spremljanja pa je v večji meri usmerjen v težnjo po razumevanju otroka v interakciji z drugimi otroki, odraslimi in okoljem. Skozi opazovanje postane vzgojitelj raziskovalec lastne pedagoške prakse, ko reflektira prakso v odnosu do lastnih strategij poučevanja in otrokovih strategij učenja ter v odnosu do različnih možnosti nadaljnjega načrtovanja pedagoškega procesa. V skladu z namenom opazovanja si postavimo cilje, od katerih je odvisen nadaljnji korak. To je ustrezna izbira načinov beleženja opazovanj in dokumentiranja procesov spremljanja.

Beleženje opazovanj

Načini beleženja in dokumentiranja se pri opazovanju in spremljanju otroka razlikujejo. Če je namen opazovanja oceniti oziroma ovrednotiti otrokov razvoj v odnosu do vnaprej poznanih značilnosti razvoja, običajno beležimo dosežke in znanja posameznega otroka. Pri tem se pogosto uporabljajo tehnike, kot sta na primer opazovalna in ocenjevalna lista, ter različni zapisi kritičnih dogodkov ter dnevniški in anekdotski zapisi. Tovrstno zbrano gradivo nam pomaga oceniti oziroma ovrednotiti znanje in dosežke v odnosu do tistega, kar naj bi otrok v tistem obdobju znal (Dahlberg, Moss in Pence, 2007). V luči paradigme socialnega konstruktivizma so nam te informacije v pomoč pri načrtovanju območij otrokovega nadaljnjega razvoja.

Dokumentacija, ki nastane pri spremljanju otrokovega (glasbenega) razvoja, je bolj obširna in raznolika, saj nam mora nuditi vpogled v celoten kontekst procesov in vsebin učenja. Tovrstno dokumentacijsko gradivo ima ključno vlogo pri načrtovanju kurikula v razvoju, kot ga poznajo v pristopu Reggio Emilia. Njihove razstave dokumentacijskega gradiva so prostor srečevanja ljudi, ki si v skupni interpretaciji vidnega in slišnega izgrajujejo podobo o kompetentnem, sposobnem, močnem in bogatem otroku (Rinaldi, 2006). Dokumentacijsko gradivo sestavljajo zapisi pogovorov in komentarjev otrok, zvočni in video posnetki, fotografske reportaže, izdelki otrok ter sprotne beležke, evalvacije in refleksije učiteljev. Ob tako raznovrstnem gradivu postane pedagoški proces bolj viden in slišan, zato tudi lažje vzpostavljamo refleksijo, ki jo gradimo v partnerskem sodelovanju s starši, z otroki in drugimi strokovnimi delavci (Rinaldi, 2006; Dahlberg idr., 2007).

Pomembno je ozavestiti dejstvo, da pedagoško dokumentacijsko gradivo ni namenjeno samo vzgojitelju. Dokumentacijsko gradivo potrebuje tudi otrok. V pristopu Reggio Emilia ugotavljajo, da dokumentacija otroke *opremi z vidnim spominom* na to, kar so govorili in delali (Malaguzzi, 1998). Otroku nudi ponovni vpogled v učno situacijo. Na osnovi ponovnega vpogleda v izkušnjo kritično vrednoti svoje delo. Ko poslušá komentarje drugih otrok o svojem učenju, si izgrajuje nova znanja. Ob pripovedovanju svoje zgodbe o učenju začne delo/učenje jemati resno (Rinaldi, 2006). Pri interpretaciji dokumentacijskega gradiva so pomembni tudi starši. Njihova perspektiva razumevanja odstira nove zorne kote razumevanja otrokovega razvoja v širšem kontekstu različnih učnih okolij. Zato staršem niso namenjeni zgolj rezultati spremljanja otroka, ki jih za govorilne ure pripravi vzgojitelj, pač pa jim mora biti ponujena aktivna vloga pri interpretaciji dokumentacijskega gradiva oziroma ugotovitev vzgojitelja.

Ob tem pa strokovnjaki opozarjajo na potrebne značilnosti kakovostnega dokumentiranja, ki so: objektivnost, učinkovitost in sistematičnost. Objektivnost dosegamo z beleženjem dejstev in partnerstvom pri interpretaciji; učinkovitost z

načrtovanimi cilji spremljanja ter ustrezno izbranimi metodami in tehnikami; sistematičnost pa s koherentnim načrtovanjem, ki je sestavni del priprave in izvedbe dejavnosti (Rutar, 2009).

Vprašanje, ki si ga bo vzgojitelj zastavil ob tehtanju odločitve, ali vlagati čas in trud v spremljanje otroka ali ne, je, zakaj spremljati glasbeni razvoj in kaj sploh opazovati. Odločitev za spremljanje pomeni izkoristiti priložnosti, v katerih nam otrok daje namige in sporočila o lastnem vedenju in načinih vzpostavljanja komunikacije z in skozi glasbo. Prisluhniti tem namigom pomeni prepoznavati glasbene zmožnosti in spretnosti otroka, njegovo radovednost za raziskovanje zvoka ter interes za glasbo in glasbeno ustvarjanje. Na podlagi opazovanja procesov socializacije otroka z glasbo² bolje razumemo njegove strategije in načine usvajanja glasbenega besedišča in glasbene sintakse. Ta vedenja namreč otroku omogočajo, da glasbeni jezik uporablja in izgrajuje pri ustvarjanju, poslušanju in izvajanju glasbe ter pri izražanju doživetij. Nova spoznanja, pridobljena na osnovi spremljanja, vzgojitelj uporabi pri nadaljnjem načrtovanju glasbenega razvoja in pripravi bogatega glasbenega okolja.

Spremljanje bo učinkovito, če bomo vedeli, kaj opazovati. Na glasbenem področju spremljamo celostni glasbeni razvoj otroka s posebnim poudarkom na posameznih področjih razvoja. Opredelitev področij opazovanja in spremljanja povzemamo po Durrantu in Welchu (1995).

1. Na afektivnem področju glasbenega razvoja opazujemo: razvoj estetske občutljivosti in senzibilne zaznave glasbe; doživljanje glasbe in izražanje glasbenih zamisli in doživetij; razvijanje empatičnosti v smislu vživljanja v zamisli in doživetja glasbenega ustvarjalca in interpreta; veselje do glasbe in pripravljenost za sodelovanje v glasbenih dejavnostih; sproščenost in samoiniciativnost ter odprtost in strpnost do glasbe iz drugih kulturnih okolij.
2. Na kognitivnem področju glasbenega razvoja opazujemo: razvoj elementarnih glasbenih sposobnosti ter uporabo glasbenega besedišča in jezika; pozornost na zvok in zbrano poslušanje glasbe; vrednotenje lastnih glasbenih dosežkov in glasbe na sploh.
3. Na psihomotoričnem področju glasbenega razvoja opazujemo: razvoj glasovnih zmožnosti in pevske tehnike; razvoj tehnike in koordinacije gibov pri igranju na glasbila; zaznavanje in izražanje glasbenih predstav o glasbenem utripu; usklajevanje gibanja z glasbenim potekom; vzpostavljanje interakcije v skupini in usklajevanje izvajanja v različnih glasbenih sestavih.

² V strokovni literaturi je uporabljen izraz *inkulturalizacija*, ki ga razumemo kot proces vsrkavanja glasbenih vzorcev iz okolja, v katerem otrok živi.

Glede na namen in cilje opazovanja izbiramo različne načine beleženja opazovanj otroka, ki jih, s poudarkom na opazovanju glasbenega vedenja, predstavljamo v nadaljevanju.

Zapisi

Zapis je sorazmerno enostaven način občasnega ali sprotnega beleženja opazovanj. Običajno beležimo zanimive odzive in ustvarjalne ideje otrok. Zapise uporabljamo tudi takrat, ko želimo pojave opisati z namenom oblikovanja opazovalnega protokola ali drugih inštrumentov, ki nam bodo opora pri nadaljnjem objektivnem spremljanju. Zapisi nastajajo po spominu, za nazaj. Med te zapise uvrščamo tudi dnevnike, ki jih pogosto pišejo starši (Fekonja Peklaj, 2011). Dnevniški zapisi nastajajo kot način občasnega beleženja otrokovega vedenja skozi daljše obdobje. V nadaljevanju predstavljamo primer dnevniških zapisov o 5-letnem dečku, ki ga bomo poimenovali Vid.³ Cilji opazovanja so bili: v igri, v katero je vključena vzgojiteljica kot soigralka, prepoznati interes dečka (za glasbo) ter ugotoviti posebnosti v njegovem čustvenem, spoznavnem in motoričnem razvoju.

Dnevniški zapis 1

Pri igranju na ropotulje je Vid takoj prepoznal razliko v hitrosti izvajanja. Predlagal je celo, da lahko on igra namesto vzgojiteljice, kar se mi je zdelo zelo zanimivo. Iskal je nove načine igranja na ropotuljo. Začel je z energičnim, skoraj divjim tempom, ki pa ga je potem upočasnil. Ves čas je preverjal, ali ga bo lahko vzgojiteljica s kitaro spremljala. Čez čas je ropotuljo metal iz ene roke v drugo, pri tem pa ves čas opazoval, kako bo te gibe vzgojiteljica ponazorila v igri na kitaro.

Dnevniški zapis 3

Med igranjem na glasbila se je Vid začel igrati z ropotuljami. Postavljal si jih je na glavo in spodbujal vzgojiteljico, naj ga spremlja s svojim glasbilom; da on sedaj tako igra. Ko je vzgojiteljica sprejela njegovo igro, je Vid deloval zelo zadovoljen. Upoštevani so bili njegovi predlogi. Vid je mirno odreagiriral tudi v situaciji, ko je bil izzvan.

Dnevniški zapis 6

Vid je pokazal velik interes za glasbo in igranje na glasbila. Užival je biti solist in vodja v skupini. Hitro mi je postalo jasno, da ima do glasbe poseben interes in odnos. Glasba mu predstavlja prilagodljiv medij, ki ga zna uporabiti tako za izražanja

³ Zapisi so nastali v okviru raziskave, ki jo je diplomantka študijskega programa Predšolske vzgoje izvedla skupaj s strokovnimi delavkami vrtca in glasbeno terapevtko (Traven, 2011).

nje kot tudi komunikacijo. Čeprav se je prav zaradi veselja do glasbe vključil v igro z drugimi otroki, so bile njegove težave na socialnem področju še vedno opazne.

Navedeni primeri dnevniških zapisov so nastali v obdobju dveh mesecev. Po spominu so zabeleženi krajši splošni in specifični opisi sprememb dečkovega vedenja v različnih situacijah. Iz zapisov razberemo, da je vzgojiteljica v igri z udeležbo skozi daljše časovno obdobje prepoznala dečkov interes za glasbo.

Nekoliko bolj strukturirani in vnaprej načrtovani so zapisi kritičnih dogodkov in anekdotski zapisi. V prvem primeru gre za zapis pričakovanega vedenja v kontekstu okoliščin in procesov izvedbe določene dejavnosti. Pri dejavnosti učenja nove pesmi pričakujemo, da bo otrok začel pripevati. Zato čakamo na kritični dogodek in v povezavi z njim beležimo vse pomembne informacije, kot so na primer: kdaj in na kakšen način se je otrok vključil v dejavnost petja, kaj ga je k temu spodbudilo. Ti zapisi so nam v pomoč pri ugotavljanju povezav med razvojno primernim načrtovanjem ter izvedbo dejavnosti in dosežki otrok.

Anekdotski zapisi pa nam nudijo bolj celosten vpogled v določeno situacijo. Običajno opazujemo vedenje posameznika v interakciji z dejavniki iz okolja. Dogajanje zapisujemo v natančnem zaporedju dogodkov. Pri tem je pomembno, da smo objektivni. Zapisujemo podrobnosti, vendar samo tisto, kar vidimo. Dejstva zapisujemo v zaporedju, kot so se pojavila. V zapisih dogodkov niti ne komentiramo niti ne izražamo sodb ali zaključkov (Beaty, v Fekonja Peklaj, 2011).

Primer anekdotskega zapisa⁴

Opazovani otrok: Aleš, star 4 leta

Datum opazovanja: 19. april 2011

Opazovalka: vzgojiteljica Bojana

Čas opazovanja: od 10.00 do 10.08

Okoliščine opazovanja:

- *glasbeni kotiček, v katerem so otrokom na voljo glasbila, ki so jih sami izdelali;*
- *opazovanje poteka med prosto igro petih otrok v glasbenem kotičku.*

Deček vzame majhno škatlo in začne igrati na njo, tako da udarja s prsti po škatli. Pokliče prijatelja: »Pridi še ti, boš igral na škatlo.« Prijatelj pride. Aleš mu poda škatlo, sam pa vzame ropotuljo. Igra na ropotuljo. Pridružijo se jima še trije otroci. Aleš vsem razdeli glasbila. Reče: »Vam bom dal znak, kdaj začnete igrati«. Aleš zamahne z roko navzdol, vsi otroci igrajo na glasbila izmišljarije. Med njihovim igranjem dirigira, tako da z desno roko enakomerno izvaja gibe dol in gor. Nato vzame brenkalo in reče: »Eden čudno igra, nekaj me moti.« Otroci prekinejo s skupinskim igranjem. Aleš vsakemu posebej reče, naj zaigra na svoje glasbilo. Dečku, ki je igral na boben, reče: »Počakaj, ti bom povedal, kdaj igray.« Aleš začne prvi

⁴ Zapis je nastal v okviru izvajanja strnjene prakse študentk Predšolske vzgoje Pedagoške fakultete Univerze na Primorskem.

igrati na brenkalo, pridružijo se mu drugi, razen dečka, ki je igral na boben. »Zdaj začni,« reče Aleš dečku, ki ima boben.

V anekdotskem zapisu sta zabeležena zaporedje dogodkov in vedenje opazovanega dečka v interakciji z vrstniki. V interpretaciji, ki sledi zapisu, reflektivno ugotavljamo vpliv dejavnikov, načine vzpostavljanja komunikacije in specifičnosti glasbenih aktivnosti sodelujočih. Razumevanje opaženih dejstev poglobljamo v interpretaciji dogodka z drugimi strokovnimi delavci, starši in otroki. Na osnovi omenjenih zapisov opazovanj lahko oblikujemo opazovalne liste, tako da tipične in pogosto izražene oblike otrokovega glasbenega vedenja oblikujemo kot postavke.

Opazovalna lista

Opazovalna lista je seznam postavk. Na seznam uvrščamo tiste postavke, ki jih lahko razmeroma preprosto in natančno opredelimo. Nanašajo se na dejavnike ali vedenja, v nobenem primeru pa ne na osebne lastnosti opazovanih otrok (Fekonja Peklaj, 2011).

Pričakovani glasbeni dosežki otroka v prvem starostnem obdobju

Pričakovani glasbeni dosežki otroka v drugem starostnem obdobju

Petje

Sodeluje pri petju, tako da pripeva znano pesem.

Ob pomoči odraslega zapoje krajšo otroško pesem.

Pevsko ustvarja.

Raziskuje svoje glasovne zmožnosti.

Z glasom ponazori zvočna dogajanja.

Poje izmišljarije, tako da meša naučene in izmišljene motive.

Poje ljudske in umetne otroške pesmi.

Pesmi poje intonančno konsistentno.

Interpretacijo pesmi oblikuje glede na besedno vsebino.

Izmisli si svojo pesem.

Ustvarja melodijo na dano besedilo.

Ponavlja melodične motive za odraslim.

Gibanje ob glasbi

Ob različnih vrsteh glasbe se spontano giblje/pleše.

Posnema in si izmišljuje nove gibalne vzorce.

Poje krajše pesmi in jih gibalno ponazarja.

Rad pleše ob glasbi iz drugih kulturnih območij.

Izvaja enostavne ljudske ples.

Z gibanjem ponazori enako in različno v glasbi.

Igranje na glasbila

Gibanje delno usklajuje z glasbo.	Skozi gib izraža zaznavanje glasbenih prvin in izrazitih zvočnih dogodkov.
Raziskuje glasbila in načine igranja.	Z glasbili ustvarja različne zvočne slike.
Igra na ritmična glasbila.	Izmišlja si ritmične vzorce. V igri na glasbila izkazuje zavedanje glasbenega utripa, tempa, dinamike ter enakih in različnih delov glasbe. Z glasbili spremlja petje, tako da izvaja ritem melodije ali metrum. Na glasbila igra izmišljeno glasbo različnih razpoloženj.

Poslušanje glasbe

Prepoznava zvoke iz okolja.	Ve, da pri pozornem poslušanju glasbe potrebujemo tišino.
Pozorno posluša glasbo.	Pozorno posluša izbrano glasbo.
Prepozna veselo glasbo.	Kaže glasbeni okus, tako da sam izbira glasbo za poslušanje.
Po melodiji prepozna pesem, ki jo zna peti.	Pozna naslove glasbenih del, ki jih je večkrat poslušal. Doživljanje glasbe izrazi ob glasbi. Opisuje glasbo, ki jo posluša.

Druge aktivnosti, povezane z glasbo

Glasbila, na katera igra, prepozna na sliki.	Razvršča glasbila po zvoku.
Nekatera glasbila poimenuje.	Razlikuje tiho, srednje glasno in glasno glasbo.
Gibanje je za krajši čas usklajeno z glasbenim utripom.	Zaigra en ton in ga opiše.
Ob pomoči odraslega izdelava preprosto zvočilo.	Pri opisovanju glasbe uporablja glasbene izraze. Glasbila poimenuje. Izdeluje slikovni glasbeni zapis. Prepozna zbor, orkester, solista, dirigenta.

Primer 1: Postavke, ki jih lahko vključimo na seznam opazovalne ali ocenjevalne liste

Postavke smo zapisali po vsebinskih sklopih, ki jih pri glasbi načrtujemo v okviru dejavnosti izvajanja, poslušanja in ustvarjanja. Seznam postavk v opazovalni listi lahko sproti dopolnujemo ali selektivno izbiramo glede na potrebe konkretne

situacije v oddelku. Na tej osnovi pridobljeno oceno dopolnimo z zapisi, video posnetki, pogovori, izdelki otrok ipd. Rezultate lahko uporabimo za različne potrebe: pri načrtovanju, beleženju prvih pojavljanj in sledenju napredka v daljšem časovnem obdobju. Postavke, ki jih otrok še ne izkazuje, pa so področja, ki jih je potrebno vključiti v nadaljnje načrtovanje.

Opazovalno listo lahko sestavimo tudi za ocenjevanje glasbenega okolja, kar je lahko izhodišče za načrtovanje sprememb in zagotavljanje bogatega glasbenega okolja.

Št.	Igralnica in glasbeni kotiček	DA	NE
1.	V igralnici je primerno zvočno okolje glede na specifičnost dejavnosti.		
2.	V igralnici se v ozadju predvaja glasba kot glasbena kulisa.		
3.	V igralnici se predvaja program iz radia kot zvočna kulisa.		
4.	Otrok ima možnost, da se umakne v prostor tišine.		
5.	V igralnici je glasbeni kotiček.		
6.	V igralnici je stalna zbirka glasbil.		
7.	V igralnici je pianino ali sintetizator.		
8.	V igralnici so glasbila, ki jih otrok lahko razstavlja in sestavlja v različne zvočne nize.		
9.	Otrok ima kadar koli dostop do glasbil.		
10.	Glasbila so na doseg otrokove roke.		
11.	Otroku so na voljo materiali, iz katerih lahko sestavi zvočilo.		
12.	Na policah so zvočila, ki so jih izdelali otroci.		
13.	V igralnici so pripomočki, ki jih uporabljajo glasbeniki (stojalo za note, dirigentska palica, notni papir, glasbene vilice ...).		
14.	V igralnici je stalna zvočna zbirka glasbenih posnetkov.		
15.	V igralnici je sodobna tehnologija, ki omogoča poslušanje ali/in izvajanje glasbe.		
16.	Otrok lahko sam izbira in posluša glasbo.		
17.	Otrok ima na razpolago slušalke, da se kadar koli umakne in posluša glasbo.		
18.	Po stenah visijo slike, ki otroka spomnijo na glasbo, glasbene dejavnosti in doživetja ob glasbi.		
19.	Na policah so predmeti, ki otroka spomnijo na glasbo, glasbene dejavnosti in doživetja ob glasbi.		
20.	V igralnici so izdelki otrok, ki so nastali v dejavnostih ustvarjanja v ali ob glasbi.		

Primer 2: Opazovalna lista za ocenjevanje glasbenega okolja v vrtcu

Postavke iz seznama (primer 2) so smiselno razvrščene v tri sklope, ki nudijo izhodišče za ocenjevanje: (1) dejavnikov zvočnega okolja v igralnici (postavke od 1 do 4); (2) dejavnikov fizičnega okolja v igralnici (postavke od 5 do 17) in (3) dokumentacijskega gradiva, ki nudi otroku priložnost za ponoven vpogled v učno izkušnjo in doživetja ob njej (postavke od 18 do 20).

Beleženje opazovanj je člen v procesu spremljanja, ki omogoča njegovo objektivnost in učinkovitost. Pri tem je pomembno, da izbiramo različne načine beleženja, ki se med seboj dopolnjujejo. Raznovrstno dokumentacijsko gradivo je dobra osnova za ugotavljanje in interpretacijo rezultatov, na osnovi katerih širimo in poglobljamo razumevanje tistega, kar je naš namen, sistematičnega načrtovanja spremljanja otrokovega razvoja in učenja. Prakso na tem področju predstavljamo v raziskavi.

Problem in cilji raziskave

Spremljanje otrokovega razvoja in učenja je sestavni del načrtovanja in izvajanja kurikula v vrtcu in eno od temeljnih izhodišč procesno-razvojnega modela načrtovanja glasbenih dejavnosti. Raziskave so pokazale, da imajo vzgojitelji pri načrtovanju težave tako pri opredeljevanju konkretnih ciljev kot pri evalvaciji oziroma vrednotenju izvedenih dejavnosti (Denac, 2010). Kot vzroke vzgojitelji pogosto navajajo pomanjkanje strokovne literature in znanj za učinkovito evalviranje dejavnosti ter spremljanje otrokovega razvoja. Ugotovljen je razkorak med sodobno pedagoško znanostjo in prakso. Ker področje spremljanja glasbenega razvoja še ni sistematično raziskano, smo z raziskavo želeli dobiti splošen vpogled v dejansko stanje v praksi.

Cilja raziskave sta bila:

- ugotoviti, katere dejavnike vzgojitelji ocenjujejo kot pomembne za otrokov zgodnji glasbeni razvoj;
- ugotoviti, kako pogosto in na kakšne načine vzgojitelji opazujejo in beležijo glasbeni razvoj in učenje otrok.

Metodologija raziskovanja

Na osnovi teoretičnih izhodišč in ciljev raziskave smo oblikovali naslednja raziskovalna vprašanja:

4. Kako pomembni so po oceni vzgojiteljev nekateri dejavniki za otrokov glasbeni razvoj?
5. Kako pogosto vzgojitelji opazujejo in spremljajo otrokov glasbeni razvoj in učenje?

6. Kateri so najpogostejši načini beleženja opazovanj?
7. Ali vzgojitelji načrtujejo dejavnosti tudi na osnovi opazovanj in spremljanja otrok?

Temeljna raziskovalna metoda pedagoškega raziskovanja je bila deskriptivna in kavzalno neeksperimentalna metoda.

Populacija, vključena v raziskavo

Populacijo predstavljajo strokovni delavci, zaposleni na delovnih mestih vzgojitelja in pomočnika vzgojitelja v slovenskih vrtcih. V priložnostni vzorec raziskave so bili vključeni vzgojitelji iz prvega kroga izobraževanja v projektu *Profesionalno usposabljanje strokovnih delavcev za izvajanje elementov posebnih pedagoških načel koncepta Reggio Emilia*.⁵ Sodelovalo je 810 strokovnih delavcev, od tega jih je bilo 65,7 % zaposlenih na delovnem mestu vzgojitelja, 32,7 % pomočnikov vzgojitelja, 1,6 % sodelujočih pa na to vprašanje ni odgovorilo.

Zbiranje in obdelava podatkov

Podatke smo zbirali z vprašalnikom, obdelali smo jih s statističnim programskim paketom SPSS na ravni opisne statistike (pogostost, strukturni odstotek, aritmetična sredina). Odgovore na odprta vprašanja smo analizirali, ključne besede pa združili v smiselne kategorije.

Rezultati in interpretacija

Zanimalo nas je, kolikšno pomembnost vzgojitelji pripisujejo posameznim dejavnikom, ki vplivajo na otrokov zgodnji glasbeni razvoj. Vzgojitelji so dejavnike ocenjevali s 5-stopenjsko lestvico (1 – malo pomemben, 5 – zelo pomemben).

Dejavniki, ki vplivajo na otrokov zgodnji glasbeni razvoj	N	M	SD
starši	805	4,43	0,662
vzgojitelji	806	4,67	0,505
umetniki	804	3,75	0,823
kulturne ustanove	806	3,86	0,769
mediji	802	3,54	0,941

Preglednica 1: Ocena pomembnosti dejavnikov vplivanja na otrokov zgodnji glasbeni razvoj

⁵ Nosilka projekta je Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani. Projekt se je začel leta 2008 in bo zaključen leta 2013.

Vzgojitelji, vključeni v raziskavo, ocenjujejo, da so za uspešen glasbeni razvoj v zgodnjem obdobju najbolj pomembni vzgojitelji in starši. To so odrasli, s katerimi otrok v otroštvu običajno preživi največ časa. Odrasli nudijo otroku bogato glasbeno okolje, v katerem bo lahko razvijal in izražal glasbene sposobnosti in spretnosti. Nekoliko manjši vpliv na otrokov zgodnji glasbeni razvoj vzgojitelji pripisujejo kulturnim ustanovam in umetnikom, ki izvajajo kulturne in umetniške programe za otroke. Med najmanj pomembne dejavnike iz ponujenega seznama pa so uvrstili medije. Ocenjujemo, da vzgojitelji pripisujejo večji pomen načrtni vzgoji, manj pa se zavedajo moči vpliva dejavnikov, ki so jim otroci vsakodnevno, tudi *nekritično* izpostavljeni, kot so na primer mediji. Na osnovi ocene pomembnosti vloge vzgojitelja se pričakuje tudi njihova odgovornost, da svojo vlogo udeležijo tudi na področju opazovanja in spremljanja. Zato se nam je zdelo potrebno dobiti splošen vpogled v pogostost beleženja in dokumentiranja opazovanj glasbenega razvoja in učenja otrok. Na vprašanje so odgovorili skoraj vsi anketirani vzgojitelji (97,7 %).

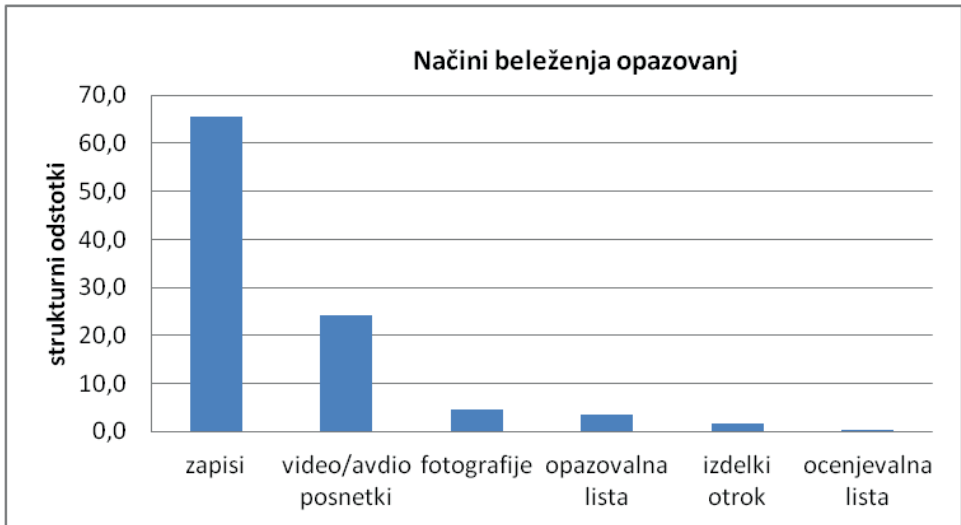
Ocena pogostosti opazovanja in dokumentiranja glasbenega razvoja in učenja otrok	f	f %	M	SD
zelo pogosto	11	1,4	3,24	0,917
pogosto	149	18,8		
včasih	353	44,6		
redko	199	25,2		
nikoli	79	10,0		
Skupaj	791	100		

Preglednica 2: Pogostost opazovanj in dokumentiranja glasbenega razvoja in učenja

Splošna ocena je, da vzgojitelji v vrtcu občasno ($M = 3,24$) beležijo in dokumentirajo opazovanja otrokovega glasbenega razvoja in izvedenih glasbenih dejavnosti. Desetina anketiranih nikoli ne beleži, le dober odstotek (1,4 %) beleži in dokumentira sistematično in zelo pogosto. Iz rezultatov sklepamo, da spremljanje otrokovega glasbenega razvoja ni sistematično in kontinuirano, saj občasno zbrano dokumentacijsko gradivo ne omogoča ponovnega vpogleda v učno ali poučevalno izkušnjo. Sklepamo, da gre pri občasnem beleženju za dokumentiranje posameznih dosežkov otrok in sprememb glasbenega vedenja.

Poleg pogostosti spremljanja otrokovega razvoja je pomembno tudi, da otroke spremljamo v različnih učnih situacijah in različnih okoljih, kot so na primer: glasbeni kotiček, igralnica, dvorišče, travnik, koncertna dvorana. S tem je povezana tudi različna izbira metod in tehnik, s katerimi želimo beležiti dejstva. Izbira tehnik in metod je odvisna tudi od vsebin in namena opazovanja (Clark, Trine Kjørholt in Moss, 2005; Fekonja Peklaj, 2011).

Zanimivi so tudi rezultati raziskave o načinih in tehnikah beleženja, ki jih uporabljajo vzgojitelji v slovenskih vrtcih. Odgovore na vprašanje, na kakšen način beležijo opazovanja glasbenega razvoja in učenja otrok, smo analizirali, ključne besede pa združili v kategorije glede na kod sporočanja (besedni, slikovni, zvočni) in način zapisovanja (zapisi, opazovalna in ocenjevalna lista).

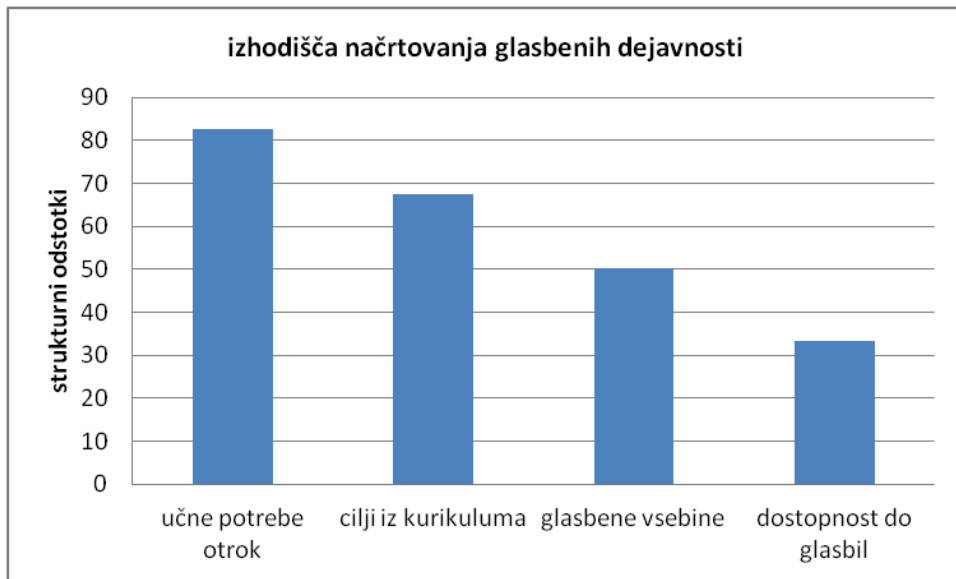
Graf 1: Načini in tehnike beleženja glasbenega razvoja in dejavnosti v vrtcih, izraženi v strukturnih odstotkih

Najpogostejši način beleženja so zapisi. Natančnejša analiza odgovorov je pokazala, da se dobre tri četrtine zapisov (77,9 %) nanaša na zapise o glasbenem razvoju in učenju otrok, dobra petina (22,1 %) pa na analize evalvacij in refleksije izvedenih glasbenih dejavnosti. Prevladujejo dnevniški in priložnostni zapisi, ki so zabeleženi v osebnih mapah ali portfolijih otrok. Zapise, ki jih imajo vzgojitelji v svojih dnevnikih/zvezkih/beležkah, pa najpogosteje oblikujejo z namenom pisanja poročil in informiranja staršev na govorilnih urah. Vsebine zapisov se nanašajo na spremenjena vedenja otrok, zanimive dogodke in posebnosti.

Na drugem mestu (24,2 %) po pogostosti načinov beleženja in dokumentiranja so video in avdio posnetki. Prav ta dokumentacija (zvočni kod sporočanja), ki je v raziskavi ugotovljena v manjšem deležu, nudi avtentični in večkratni vpogled v izkušnjo in dosežke, kar prispeva k poglobljenemu in natančnemu ugotavljanju dejstev ter razumevanju otrokovega glasbenega učenja (Borota, 2010). Na glasbenem področju so besedni zapisi kot dokumentacijsko gradivo pogosto le interpretacija opaženega pri ugotavljanju okoliščin učenja in ozaveščanju dejavnikov vplivanja. Dejavnike iz okolja učinkovito beležimo ob pomoči opazovalnih in ocenjevalnih lestvic, katerih uporaba se je v raziskavi pokazala v zanemarljivo majhnem deležu (0,3–3,5 %). Vzroke bi lahko iskali v premajhni ozaveščenosti o pomenu tovrstnega

beleženja, kar nakazuje potrebo po nadaljnem profesionalnem razvoju strokovnih delavcev s tega področja. Prav zaradi pomanjkanja ustreznih inštrumentov za opazovanje glasbenega razvoja v zgodnjem obdobju v prispevku objavljamo primere ocenjevalnih lestvic (primer 1, primer 2). Le-te bi bilo smiselno uporabiti v kombinaciji z drugimi tehnikami opazovanja. Pomanjkljivosti so se pokazale tudi pri interpretaciji zbranega dokumentacijskega gradiva. Strokovnjaki ugotavljajo, da je še vedno preveč posplošenih mnenj o otroku, ki niti staršem niti vzgojitelju ne nudijo kakovostnih izhodišč za delo (Vonta, 2009). Procese učenja in razvoja premalo dokumentiramo in sistematično načrtujemo (Rutar, 2009; Borota, 2009).

V nadaljevanju so nas zanimala izhodišča vzgojiteljev za načrtovanje glasbenih dejavnosti.

Graf 2: Izhodišča za nadaljnje načrtovanje glasbenih dejavnosti, izražena v strukturnih odstotkih

Vzgojitelji so na vprašanje o izhodiščih načrtovanja odgovorili, tako da so obkrožili več odgovorov ali pa odgovor zapisali.

Rezultati kažejo, da večina vzgojiteljev (82,5 %) izhaja iz potreb otrok. Pri tem izhodišču moramo biti previdni, da ne zaidemo predaleč stran od ciljev kurikula. Le-ti so pomembno vodilo za načrtovanje pri dveh tretjinah vzgojiteljev (67,5 %). Rezultati nakazujejo na procesno-razvojni model načrtovanja dejavnosti, ki ga kot najpogosteje uporabljen model v svoji raziskavi potrjuje tudi Denac (2010). Še vedno pa je v praksi pogosto (50,4 %) načrtovanje, ki izhaja iz glasbenih vsebin, kot so na primer pesmi, zvočni posnetki, izštevanka. Tretjina (33,2 %) pa načrtovanje usklajuje z možnostjo uporabe glasbil in drugih didaktičnih pripomočkov. V nobe-

nem primeru pa nismo dobili izrecnega odgovora, da bi pri načrtovanju izhajali iz predhodnih rezultatov opazovanj in spremljanja otrok. Na ta vidik lahko domnevamo le posredno, in sicer iz rezultata o upoštevanju potreb otrok. Pomenljivi so tudi odgovori na vprašanje o dokončnem ali le okvirnem načrtovanju dejavnosti, ki kažejo, da večina vzgojiteljev (83,8 %) glasbene dejavnosti načrtuje okvirno in jih med izvedbo prilagaja glede na potrebe in odzivnost otrok.

Splošna ugotovitev je, da je načrtovanje kurikula najpogosteje v domeni vzgojitelja in učitelja. Premalo so v načrtovanje dejavnosti in lastnega učenja vključeni otroci in starši (Rutar, 2009). Smer za večjo participacijo staršev in otrok je nakazana prav v vzpostavljanju sodelovanja pri interpretaciji dokumentacijskega gradiva. Na tem področju se odpira polje raziskovanja in usposabljanja strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju. Preseči bi bilo potrebno prakso, da se interpretacija zbranega dokumentacijskega gradiva izgrajuje le v ožjem krogu strokovnih delavcev, običajno v sodelovanju med vzgojiteljico in pomočnico (Borota, 2009).

Sklepne ugotovitve

Vzgojitelji ocenjujejo, da so sami poleg staršev zelo pomemben dejavnik vplivanja na otrokov zgodnji glasbeni razvoj. Manj pa se zavedajo moči vpliva dejavnikov, kot so na primer mediji, ki so jim otroci vsakodnevno izpostavljeni. Vloga vzgojitelja pri delu z otroki je kompleksna in odgovorna. V raziskavi smo pozornost usmerili le na vlogo odraslega pri opazovanju in spremljanju otrokovega glasbenega razvoja in učenja. Vzgojitelji opazujejo in beležijo glasbeni razvoj in učenje, vendar premalo pogosto, sistematično, načrtno, da bi lahko govorili o spremljanju otrokovega glasbenega razvoja. Na to sklepanje nas napeljujejo tudi ugotovitve o premalo raznolikem dokumentacijskem gradivu o glasbenem razvoju otrok, ki ga vzgojitelji oblikujejo na osnovi opazovanj in interpretirajo po izvedenih dejavnostih.

Na osnovi rezultatov raziskave tudi ugotavljamo, da bi bilo potrebno v večji meri ozavestiti povezavo med sistematičnim in načrtnim spremljanjem ter nadaljnjim načrtovanjem otrokovega učenja. Domnevamo, da vzgojitelji spremljanje in načrtovanje razumejo kot dve ločeni kategoriji. Na to hipotetično postavljeno domnevo sklepamo iz dveh razlogov: (1) opazovanje in spremljanje glasbenega razvoja je v praksi še vedno občasno ter pogosto vezano le na pisanje zapisov po spominu z namenom oblikovanja otrokove osebne mape ali informiranja staršev na pogovornih urah; (2) čeprav vzgojitelji navajajo, da pri načrtovanju izhajajo iz potreb otroka in ciljev kurikula, v raziskavi izrecno ne navajajo, da so izhodišče za načrtovanje nadaljnega glasbenega učenja tudi rezultati spremljanja otrok.

Na področju glasbene pedagogike se še naprej kaže potreba po sistematičnem raziskovanju spremljanja otrokovega glasbenega razvoja in učenja v povezavi z načrtovanjem kurikula. To področje je obenem izziv za nadaljnji profesionalni razvoj strokovnih delavcev v smeri razvijanja in uporabe metod spremljanja ter oblikovanja inštrumentov za spremljanje celostnega glasbenega razvoja.

Spremljanje glasbenega razvoja je priložnost, da prisluhujemo otroku kot kompetentnemu glasbeniku, ki po svoje glasbo ustvarja in doživlja ter izvaja in posluša. Spregledanje njegovih namigov in glasbenih izražanj pomeni zamujanje priložnosti za razvoj estetske občutljivosti, elementarnih glasbenih sposobnosti in spretnosti ter zanemarjanje otrokovih želja po ustvarjalnosti in glasbeni komunikaciji.

LITERATURA

Borota, B. (2009). Dokumentiranje v funkciji spremljanja otrokovega glasbenega razvoja. *Glasbeno-pedagoški zbornik*, 12. zv., 5–19.

Borota, B. (2010). Dokumentiranje glasbenega razvoja otrok v slovenskih vrtcih z vidika pristopa Reggio Emilia. V T. Devjak, M. Batistič Zorec, J. Vogrinc, D. Skubic in S. Berčnik (ur.), *Pedagoški koncept Reggio Emilia in Kurikulum za vrtce: podobnosti v različnosti* (str. 275–289). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Clark, A., Trine Kjørholt, A. in Moss, P. (2005). *Beyond Listening*. Children's perspectives on early childhood services. Bristol: Policy press.

Connecticut Preschool Assessment Framework. (2008). Pridobljeno 16. 4. 2010, s http://www.sde.ct.gov/sde/lib/sde/PDF/DEPS/Early/Preschool_Assessment_Framework.pdf.

Connecticut Preschool Curriculum Framework. (2006). Pridobljeno 16. 4. 2010, s http://www.sde.ct.gov/sde/lib/sde/PDF/DEPS/Early/Preschool_framework.pdf.

Dahlberg, G., Moss, P. in Pence, A. (2007). *Beyond quality in early childhood education and care. Languages of evaluation*. Loncon, New York: Routledge.

Denac, O. (2010). *Teoretična izhodišča načrtovanja glasbene vzgoje v vrtcu*. Ljubljana: Debora.

Durrant, C. in Welch, G. (1995). *Making Sense of Music*. Cassell, London, New York: Foundations for Music Education.

Fautley, M. (2010). *Assessment in music education*. Oxford: Oxford University Press.

Fekonja Peklaj, U. (2011). Opazovanje kot metoda raziskovanja v razvojni psihologiji. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija: Izbrane teme* (str. 7–22). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Malaguzzi, L. (1998). History, ideas and basic philosophy. An Interview with Lella Gandini. V C. Edward, L. Gandini in G. Forman (ur.), *The Hundred Languages of Children. The Reggio Emilia approach – advanced reflections*. London: Ablex Publishing.

Marentič Požarnik, B. (2000). *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS.

Rinaldi, C. (2006). *In Dialogue with Reggio Emilia. Listening, researching and learning*. London, New York: Routledge.

Rutar, S. (2009). Spremljanje otrokovega razvoja in učenja v kontekstu kakovosti vzgojno-izobraževalnega procesa. *Didakta*, 19 (131), 10–13.

Swanwick, K. (1988). *Music, mind and education*. London: Routledge.

Thornton, L. in Brunton, P. (2007). *Bringing the Reggio Approach to your Early Years Practice*. London, New York; Routledge.

Traven, M. (2010). *Glasbene dejavnosti z elementi glasbene terapije*. Diplomsko naloga, Koper: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta.

Vonta, T. (2005). *ISSA mednarodni certifikat odličnosti za vzgojitelje in učitelje*. Osnovne informacije o postopkih, ciljih in pogojih certifikacijskega procesa. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Vonta, T. (2009). *Organizirana predšolska vzgoja v izzivih družbenih sprememb*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
